

آسیب‌شناسی نقد علوم انسانی

(نمونه مورد مطالعه: داوران شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی)

سیدحسین حسینی*

چکیده

هدف از پژوهش حاضر آسیب‌شناسی چگونگی نقد متون علوم انسانی در کشور از نگاه پاره‌ای استادان و منتقدان این حوزه بوده است. بدین منظور، نمونه‌ای از داوران حوزه علوم انسانی که در زمینه نقد کتاب با «شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی» هم‌کاری داشتند به صورت در دسترس انتخاب شدند و ابزار سنجش در اختیار آنان قرار گرفت. این ابزار را محقق براساس تجربه‌های چندساله ساخته است و تنظیم کرده است. نتایج نشان داد مهم‌ترین آسیب‌های نقد کتب علوم انسانی در شورای یادشده مربوط به کارکرد ساختاری گروه‌هاست؛ آسیب‌هایی از قبیل ناکامل بودن جامعیت گروه‌ها، شناسایی نکردن استادان توانمند در سطح کشور، و نقص در حلقه داوران. در پایان، براساس این نتایج پیش‌نهادهایی کاربردی و راه‌بردی به منظور ترویج نقد در حوزه علوم انسانی کشور ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: روش نقد، علوم انسانی، آسیب‌شناسی نقد، شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی.

۱. مقدمه

در اهمیت نقد، به مثابه ضرورتی انسانی، و توجه به این که نقطه ثقل یک اندیشه متدیک محسوب می‌شود جای تردیدی نیست. چنانچه لوازم و مقتضیات مؤلفه‌های مفهومی نقد به درستی تحلیل شوند آن‌گاه می‌توان به سمت تنظیم «منظومه نقدپژوهی» روی آورد و

* استادیار گروه فلسفه دین و کلام، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، Drshhs44@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۷/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۹/۱۰

این امر را مقدمه انقلاب‌های علمی دیگری قرار داد، یعنی زمینه‌سازی برای تحقق شبکه نقد علمی و اجتماعی و سپس، تولید نظریه‌های علمی نوین با رویکردهای بومی (بنگرید به حسینی ۱۳۹۳ ب).

عبارت critique یا critio به معنای «نقد» از کلمه یونانی krinein گرفته شده است. این عبارت در زبان عربی و فارسی به دو معنای متفاوت، اما مرتبط با هم به کار برده می‌شود؛ نخست، تشخیص دادن و جدا کردن درم و دینار یا سره از ناسره (فرهنگ دوجلدی سخن ۱۳۸۲، ذیل «نقد») و به عبارت دیگر، بازشناختن و تفکیک درست از معیوب است و دوم، مناقشه کردن یا در نظر دیگری مناقشه کردن است. در هر دو حالت تعریف نقد متضمن امری را در نظر اول نپذیرفتن و چون و چرا آوردن در ماهیت یک موضوع است (بلخاری ۱۳۸۶: ۶؛ فرامرز قراملکی ۱۳۹۰: ۱۴؛ واربرتون ۱۳۸۸: ۳۲).

نزدیک‌ترین عبارت به critique و آنچه مدنظر نوشتار حاضر است review یا book review است که برای آن عبارت «مرور انتقادی» در نظر گرفته شده است. مرور انتقادی شبیه گزارش کتاب (book report) است، با این تفاوت که گزارش کتاب خلاصه‌ای از آن چیزی است که مؤلف ارائه می‌دهد و بیش‌تر جنبه توصیفی دارد تا تحلیل مسئله. در واقع، در این گزارش معنای کلی کتاب و ویژگی‌ها و جزئیات انتشار طرح می‌شود، اما مرور انتقادی هم تحلیلی است و هم توصیفی. به عبارت دیگر، به تحلیل محتوای کتاب، بافتی که کتاب در آن نگارش شده، و نقاط قوت و ضعف آن می‌پردازد، و در پایان، بحث می‌کند که آیا کتاب ارزش خواندن دارد یا خیر. در مرور انتقادی محتوای کتاب به صورت دقیق و مفید بررسی می‌شود و ارزش کتاب ارزیابی می‌گردد، یعنی این که کتاب چگونه به فهم موضوع کمک می‌کند و در بافت دانش موجود در آن زمینه قرار می‌گیرد (Shields 2013). مرور انتقادی هدف کلی کتاب، ساختار آن، و سبک روایتی آن را بررسی می‌کند و تلاش می‌کند از طریق مقایسه کتاب با دیگر کتاب‌های موجود در آن زمینه جایگاه کتاب را در یک بافت بزرگ‌تر موضوعی مشخص کند. چنانچه روایت کتاب غیرداستانی باشد، مرورگر تمرکز اولیه خود را بر دیدگاه‌های اصلی کتاب و منابعی که نویسنده برای طرح این دیدگاه‌ها از آن‌ها استفاده کرده است متمرکز می‌کند (پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه داک Duke University ۲۰۱۳). باین حال، باید به این موضوع توجه کرد که «انتقادی» به معنای انتقاد در حالت منفی آن نیست و بیش‌تر نیازمند سؤال درمورد اطلاعات مطرح شده در یک متن و ارزش‌یابی و قضاوت درمورد آن متن است.

اما آنچه در این مقاله مورد نظر است معنای خاص نقد است، یعنی «نقد به معنای ارزیابی و داوری علمی همراه با تفکیک نقاط اشتراک و اختلاف و تحلیل نقاط قوت و ضعف یک دیدگاه یا یک نظریه علمی» (حسینی ۱۳۸۹ الف: ۶۹) و به معنای دقیق‌تر «نقد علمی»^۳ بررسی، تحلیل، و ارزیابی علمی نقاط قوت (امتیازات) و ضعف (کاستی‌ها) یک موضوع (نظریه علمی یا متن علمی اعم از کتاب، مقاله، یادداشت علمی، و طرح پژوهشی) در ابعاد شکلی (ظاهری و صوری) و محتوایی (باطنی و علمی) آن باتوجه به معیارهای علمی مورد نظر است. در این تعریف، ابعاد شکلی شامل کاربرد آموزشی اثر در برنامه درسی دانشگاه‌ها، مؤلفه‌های جامعیت صوری، کیفیت چاپ، رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش تخصصی اثر، و روان و رسابودن اثر است و ابعاد محتوایی شامل نظم منطقی در کل اثر، و نظم منطقی درون فصول، اعتبار و کفایت منابع و رعایت امانت، کیفیت علمی اثر و بی‌طرفی مؤلف، نوآوری، و سازواری اثر با مبانی و پیش‌فرض‌های اسلامی است (حسینی ۱۳۹۰ ج).

نقد یک کتاب می‌تواند اهداف متعددی داشته باشد. نخستین و مهم‌ترین هدف نقد یک کتاب انتقال این موضوع به خواننده است که کتاب در مورد چه موضوعی است و آیا این کتاب ارزش خواندن دارد یا خیر؟ دوم این‌که کتاب‌ها ابزاری برای برقراری رابطه دو ذهن هستند. نویسنده تلاش می‌کند از طریق عبارت‌ها یا تصویرهای یک متن، برخی مفاهیم، ایده‌ها، و نظریه‌ها را به خواننده منتقل کند و خواننده از طریق این متن یا تحت تأثیر قرار می‌گیرد یا نمی‌گیرد، اما منتقد کتاب از طریق به اشتراک گذاری نقد کتاب یا واکنش خود به کتاب، این فرصت را برای خوانندگان فراهم می‌کند که بدانند آیا کتاب به‌منزله ابزاری ارتباطی توانسته است به‌خوبی بین مؤلف و خواننده کار کند؟ به عبارت دیگر، آیا به‌خوبی ایده‌ها و نظریه‌ها را به خواننده منتقل کرده است؟ منتقد کتاب نه فقط آنچه را کتاب می‌گوید بیان می‌کند، بلکه آنچه را کتاب برای شخص او معنا می‌دهد نیز بیان می‌کند. بنابراین نقد یک کتاب یک ماده عینی است از آنچه کتاب می‌گوید و از سوی دیگر، یک ماده ذهنی است از آنچه کتاب به خواننده می‌گوید. کمک به توسعه فرهنگی و فرهنگ کلی جامعه، کمک به انتشار آگاهانه و آزادانه افکار و اندیشه‌ها، توسعه مهارت‌های انتقادی در خوانندگان متون، و تقویت فهم دقیق آنچه در یک کتاب آمده است می‌تواند از دیگر اهداف نقد یک کتاب باشد (Shields 2013).

جدای از بحث‌های مربوط به فلسفه نقد (حسینی ۱۳۸۹: ب: ۲۵) از دیگر اهداف نقد متون، به‌خصوص در حوزه علوم انسانی، می‌توان به ترویج فرهنگ نقد در جامعه علمی کشور، ترویج جریان نقد و زمینه‌سازی برای نظریه‌پردازی در حوزه علوم انسانی، نظام‌مندسازی نقد علمی در حوزه علوم انسانی، زمینه‌سازی برای تنظیم نظام‌نامه نقد در حوزه علوم انسانی (حسینی ۱۳۹۳: الف: ۵)، فراتر رفتن از نظریه‌های موجود، بسترسازی برای گسترش گفت‌وگوی علمی در کشور، ارتقای خلاقیت نظری در محافل علمی، و معرفی آثاری که در فرایند رشد و بالندگی علوم انسانی در تراز جهانی نقش برجسته داشتند (حسینی ۱۳۹۰: الف) اشاره کرد.

باید به این نکته توجه کرد که اگر نقد در یک فضای علمی و به‌معنای درست آن گسترش پیدا نکند، کار علمی به سرانجام خود نخواهد رسید. هم‌چنین، یکی از مشکلات مبتلا به جامعه ما فقدان طرح مسائل و موضوعات چالش‌انگیز بعد از انقلاب بوده است. به‌نظر می‌رسد، با فراهم کردن زمینه‌های نقد علمی بتوان فضای طرح مسائل و موضوعات جدیدی را که مقتضای انقلاب اسلامی است در جامعه علمی فراهم کرد و اجازه طرح و تحلیل این ضرورت‌ها را داد (حسینی ۱۳۹۲: ۱۲۶؛ حسینی ۱۳۸۸: ۷۱).

با علم به اهمیت اهداف یادشده و با رویکرد تقویت تفکر انتقادی، توسعه فرهنگ نقد، تقویت جایگاه علوم انسانی، کمک به اصلاح برنامه‌های آموزشی حوزه علوم انسانی، کمک به اصلاح سرفصل‌های دروس در حوزه علوم انسانی، پیش‌نهاد تدوین سرفصل‌ها، دروس و دوره‌های جدید، کمک به طراحی رشته‌های مشترک علوم انسانی و اسلامی، شناسایی و ایجاد بانک اطلاعاتی برای متون درسی و کمک‌درسی دانشگاه‌ها، استادان و نشریات مختلف حوزه علوم انسانی «شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی» در سال ۱۳۷۴ تشکیل شد. این شورا در چهارده گروه تخصصی علوم انسانی شامل ۱. گروه زبان و ادبیات فارسی و زبان‌های باستانی؛ ۲. گروه زبان و ادبیات عربی؛ ۳. گروه اقتصاد؛ ۴. گروه تاریخ؛ ۵. باستان‌شناسی؛ ۶. گروه روان‌شناسی؛ ۷. گروه زبان‌شناسی و زبان‌های خارجی؛ ۸. گروه علوم اجتماعی؛ ۹. گروه علوم تربیتی؛ ۱۰. گروه علوم سیاسی؛ ۱۱. گروه فقه و حقوق؛ ۱۲. گروه فلسفه و کلام و ادیان و عرفان؛ ۱۳. گروه مدیریت؛ و ۱۴. گروه روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی با جلب مشارکت بیش از سه هزار نفر از استادان دانشگاه‌ها، تاکنون حدود چهار هزار متن اصلی و کمک‌درسی علوم انسانی دانشگاه‌ها را نقد کرده است (حسینی ۱۳۹۳: الف: ۴). فرایند نقد این آثار در شورا بدین ترتیب است که ابتدا متون موردنظر در گروه‌های تخصصی شناسایی می‌شود و پس از تأیید گروه به‌منظور

نقد و بررسی برای دو تن از استادان صاحب‌نظر ارسال می‌شود. ارزیابی‌ها و داوری‌ها براساس آیین‌نامه‌های اجرایی شورا و فرم‌های داوری (حسینی ۱۳۹۰ب) خواهد بود که مبتنی بر نقاط قوت و ضعف شکلی و محتوایی هستند.^۴ سپس هر متن داوری‌شده را دو تن از استادان گروه بازمینی می‌کنند و درنهایت، جمع‌بندی نقدها و داوری‌ها در جلسات اعضای هیئت‌علمی گروه به‌صورت نهایی ارزیابی می‌شود و نظریه نهایی درباره متن موردبررسی به آشکال زیر منعکس شود: ۱. مکاتبه با مؤلف محترم؛ ۲. مکاتبه با ناشر یا مرکز سفارش‌دهنده؛ ۳. نگارش مقاله‌های نقد و یادداشت‌های انتقادی مختصر و مفصل در نشریه علمی - پژوهشی شورا یا دیگر نشریات علمی معتبر (حسینی ۱۳۹۳الف: ۷؛ حسینی ۱۳۹۳ب).

روشن است، گستردگی زمینه‌ها و حساسیت علمی مقوله نقد متون می‌تواند آسیب‌های جدی به آن وارد کند و دستیابی به اهداف یادشده را با چالشی اساسی مواجه کند. با مرور بر پیشینه مباحث مربوط به آسیب‌شناسی نقد مشخص می‌شود که این مطالعات عمدتاً متمرکز بر رعایت‌نکردن ملاحظات اخلاقی در نقد متون بوده است؛ ملاحظاتی مانند انتخاب‌نکردن داور براساس فهم و تخصص موضوعی، محتوایی، و روش‌شناختی؛ تقدم‌نداشتن فهم متن بر نقد متن از سوی ناقد؛ فقدان معیارهای مشخص برای نقد؛ فقدان مهارت‌نگیره‌ها؛ استفاده از زبان نامناسب؛ تفکیک‌نکردن متن از مؤلف؛ امتناع ناقد از پذیرش متونی که با آن‌ها اختلاف‌نظر اساسی دارد؛ و ارائه نتایج داوری و نقد به‌شکل غیرسازنده (اسلامی ۱۳۸۳: ۵۰). بدیهی است این آسیب‌ها معمولاً مربوط به تمامی حوزه‌های علوم است و از نگاه داوران و ناقدان حوزه علوم انسانی و نیز از منظر مقاله حاضر مهم‌ترین رکن این فرایند محسوب نمی‌شود.

۲. روش

هدف از پژوهش حاضر آسیب‌شناسی نقد متون در حوزه علوم انسانی از نگاه داوران این حوزه است که با شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی (به‌منزله مهم‌ترین مرجع نقد علمی این متون در حوزه علوم انسانی کشور) همکاری داشته‌اند و از این رو، جامعه پژوهش حاضر از این دسته استادان و پژوهش‌گران که در سال ۱۳۹۰ در جایگاه داور کتاب‌ها با گروه‌های تخصصی شورا همکاری داشته‌اند انتخاب شده‌اند. از این جامعه، تعداد ۴۵ نفر به روش نمونه‌گیری دردست‌رس برگزیده شدند و ابزار پژوهش به‌منظور پاسخ‌گویی در

اختیار آنان قرار گرفت. این ابزار یک پرسش‌نامه محقق‌ساخته و مشتمل بر ۲۵ ماده بود که بر طیف لیکرت ۵ تایی (۵=کاملاً، ۴=زیاد، ۳=نسبتاً، ۲=کم، ۱=اصلاً) تنظیم شد. ماده‌های این ابزار در سه مؤلفه ۱. آسیب‌های مربوط به گروه‌ها، ۲. آسیب‌های مربوط به کارکردهای اجرایی شورا، و ۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد تقسیم‌بندی شدند. آسیب‌های مربوط به گروه‌ها شامل سیزده مورد بود که در جدول ۲ آمده است. آسیب‌های مربوط به کارکرد اجرایی شورا از شماره ۱۴ تا ۲۱، و آسیب‌های مربوط به فرایند نقد نیز از شماره ۲۱ تا ۲۵ جدول ۲ ردیف شده‌اند.

گرچه هر سه مورد این آسیب‌ها با یک‌دیگر مرتبط هستند و به‌نحوی هر یک از مواد ۲۵گانه بر دیگری اثرگذار است، آسیب‌های مربوط به «گروه» آسیب‌هایی تعریف شدند که عمدتاً در حوزه فعالیت‌ها، تصمیمات، و اقدامات گروه‌های تخصصی شورا قرار دارند؛ مانند تقسیم وظایف بین اعضای گروه، شناسایی و جذب استادان، اخذ و تحویل داوری‌ها، برقراری ارتباط با دانشگاه‌ها و غیره. آسیب‌های مرتبط با «کارکرد اجرایی شورا»، در حیطه فعالیت‌های دبیرخانه شورا (به‌مثابه حلقه وصل بین گروه‌ها و داوران، با سیاست‌ها، و اهداف شورا) قرار داشت و به روند اجرایی و ساختار مدیریتی آن بازمی‌گردد. مانند پرداخت حق‌الزحمه‌ها، هزینه‌ها، ارائه گواهی‌ها، یا روند چاپ مقالات و غیره. درنهایت، آسیب‌های مربوط به «فرایند نقد و داوری» به مسائلی بازگشت داده می‌شود که از ماهیت نقد در شورا و نیز الگو و مدل خاص نقد و ارزیابی کتب در شورای بررسی متون یاد می‌کنند، یعنی مواردی که به‌صورت اختصاصی به‌شیوه منتخب و ویژه این مجموعه در نقد کتب مربوط است و این روش را از روش‌های دیگر نقد و احیاناً مراکز دیگر جدا می‌سازد؛ مانند وجود اشکالات علمی، ابهامات، یا نقایصی در فرم‌های داوری، محدودشدن گروه‌ها به بررسی کتب درسی دانشگاهی، یا فقدان فرهنگ نقد علمی در جامعه.

شایان ذکر است، برای تحلیل داده‌ها از روش‌های آمار توصیفی شامل جدول‌های فراوانی، میانگین، و انحراف استاندارد استفاده شده است.

۳. یافته‌ها

اطلاعات توصیفی شامل میانگین، انحراف استاندارد، کم‌ترین و بیش‌ترین نمره، و متغیرهای پژوهش در کل گروه نمونه و به‌تفکیک گروه‌های تخصصی شورا در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. اطلاعات توصیفی متغیرهای پژوهش در کل گروه نمونه و به تفکیک گروه‌های پژوهشی

گروه	متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	کم‌ترین	بیش‌ترین
کل گروه نمونه	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	۳/۴۶	۰/۴۵	۲/۷۱	۴/۴۳
	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	۲/۳۰	۰/۴۴	۲/۸۳	۱/۳۳
	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	۲/۹۶	۰/۶۲	۳/۷۵	۱/۵
گروه زبان‌شناسی	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	۳/۶۰	۰/۳۳	۳/۲۱	۴
	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	۲/۲۹	۰/۶۷	۱/۳۳	۲/۸۳
	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	۲/۸۱	۰/۴۲	۲/۲۵	۳/۲۵
گروه علوم تربیتی	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	۳/۳۷	۰/۶۰۴	۲/۸۶	۴
	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	۲/۲۶	۰/۷۱	۱/۳۳	۲/۸۳
	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	۳/۳۰	۰/۲۰۹	۳	۳/۵۰
گروه علوم سیاسی	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	۳/۰۳	۰/۴۵	۲/۷۱	۳/۳۶
	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	۱/۸۳	۰/۰۰۰	۱/۸۳	۱/۸۳
	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	۳	۰/۷۰	۲/۵۰	۳/۵۰
گروه مدیریت	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	۳/۱۸	۰/۲۷	۳/۶۴	۳
	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	۲/۵۴	۰/۲۸	۲/۸۳	۲/۱۷
	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	۳/۳۰	۰/۳۲	۳/۷۵	۳

۲/۷۹	۴/۰۷	۰/۴۶	۳/۳۸	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	گروه زبان و ادبیات عربی
۲	۲/۸۳	۰/۵۸	۲/۴۱	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	
۲/۵	۳/۵۰	۰/۳۷	۳/۰۵	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	
۳/۵	۴/۲۱	۰/۴۱	۳/۸۳	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	گروه تاریخ
۱/۸۳	۲/۶۷	۰/۳۶	۲/۳۳	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	
۲/۲۵	۳/۲۰	۰/۵۱	۲/۷۰	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	
۴/۲۱	۴/۲۱	۰/۰۰۰	۴/۲۱	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	گروه ادبیات فارسی
۱/۳۳	۲/۸۳	۰/۸۶	۲/۳۳	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	
۱/۷۵	۳/۵۰	۰/۸۷	۲/۵۸	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	
۲/۹۳	۴/۴۳	۰/۶۱	۳/۶۰	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	گروه فلسفه
۱/۸۳	۲/۶۷	۰/۳۴	۲/۲۵	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	
۱/۵	۳/۵۰	۰/۶۵	۳	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	
۳/۹۳	۳/۹۳	۳/۹۳	۰	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	گروه علوم اجتماعی
۲/۳۳	۲/۳۳	۲/۳۳	۰	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	
۲	۳/۲۵	۲/۶۶	۰/۶۲	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰	۱. آسیب‌های مربوط به گروه	گروه فقه و حقوق
۲/۳۳	۲/۳۳	۲/۳۳	۰	۲. آسیب‌های مربوط به دبیرخانه	
۳/۷۵	۳/۷۵	۳/۷۵	۰	۳. آسیب‌های مربوط به فرایند نقد	
۳/۶۹	۲/۳۵	۰/۳۱	۲/۹۷		کل ابزار

نتایج نشان داده است که همه اعضای گروه پاسخ‌دهنده بدون توجه به وابستگی آن‌ها به گروه‌ها، آسیب‌های مربوط به گروه را مهم‌ترین آسیب دانسته‌اند. هم‌چنین، پاسخ‌دهندگان عضو گروه‌های زبان‌شناسی، علوم تربیتی، علوم سیاسی، زبان و ادبیات عربی، تاریخ، زبان و ادبیات فارسی، و فلسفه نیز آسیب‌های مربوط به گروه و پاسخ‌دهندگان عضو گروه‌های مدیریت، علوم اجتماعی، و فقه و حقوق آسیب‌های مربوط به فرایند نقد را مهم‌ترین آسیب دانسته‌اند (لازم است این نکته توضیح داده شود که هیچ‌یک از اعضای گروه‌های روان‌شناسی، اقتصاد و روش‌شناسی علوم انسانی اسلامی شورا در بین پاسخ‌دهندگان به سؤال‌های پژوهش نبوده‌اند). ضمناً این بررسی‌ها مشخص کرده‌اند که در کل می‌توان گفت داوران هم‌کار با شورا معتقدند «تاحدودی» آسیب‌های موردنظر وجود دارند. باتوجه به اهمیت پاسخ‌های شرکت‌کنندگان در پژوهش به آیت‌های موردنظر میانگین و انحراف استاندارد مربوط به هر آیت‌م در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. میانگین و انحراف استاندارد کل آیت‌ها (۱=اصلاً، ۲=کم، ۳=نسبتاً، ۴=زیاد، ۵=کاملاً)

ردیف	سؤال‌ها و مواد پرسش‌نامه	کم‌ترین	بیش‌ترین	میانگین	انحراف استاندارد
آسیب‌های مربوط به گروه	کامل نبودن جامعیت و پوشش گرایش‌های تخصصی اعضای گروه‌ها	۱	۵	۳/۴۶	۰/۸۸۸
	سپردن مسئولیت پی‌گیری نتایج داوری‌ها به اعضای گروه‌ها	۱	۵	۲/۹۸	۱/۳۲
	فقدان شناسایی استادان توانا و دارای انگیزه در سطح کشور	۱	۵	۳/۵۰	۰/۹۵
	تمایل گروه‌ها به ثبات اعضا	۲	۵	۴/۸۴	۰/۴۵
	کمبود عضویت اعضای گروه‌ها از تمام دانشگاه‌های استان تهران	۳	۵	۳/۸۵	۰/۹۵
	ضعف ارتباط گروه‌ها با مراکز حوزوی قم	۱	۵	۳/۵۸	۱/۱۶
	تحویل داوری مقالات نقد به استادان ناآشنا با شیوه‌های نقد و داوری در شورا	۱	۵	۲/۲۲	۱/۰۸
	وجود مشکل در سیستم اخذ داوری‌ها توسط دبیران گروه‌ها	۱	۴	۳/۴۲	۱/۱۸

۰/۸۸	۳/۹۲	۵	۱	کمبود ارتباط دبیران با داوران در پی‌گیری‌ها	۹		
۰/۸۷	۳/۸۴	۵	۱	گله‌مندی بعضی از داوران از نحوه پی‌گیری‌های بعضی دبیران به علت تماس‌های مکرر	۱۰		
۰/۸۷	۳/۲۰	۵	۱	ناآشنایی داوران با نحوه پرکردن فرم‌های داوری	۱۱		
۰/۸۷	۲/۴۸	۵	۲	ضرورت برگزاری نشست‌های علمی بیش‌تر	۱۲		
۰/۹۵	۲/۷۶	۵	۱	نیاز به تقویت رابطه گروه‌ها با دانشگاه‌های سطح کشور	۱۳		
۲/۲۳	۲/۲۹	۵	۱	مشکل تأمین هزینه‌های ایاب و ذهاب اعضای گروه‌ها	۱۴		آسیب‌های مربوط به کارکرد اجرایی (دبیرخانه شورا)
۱/۲۳	۲/۰۶	۵	۱	دیر هنگام بودن پرداخت داوری‌ها	۱۵		
۱/۱۷	۲/۳۸	۵	۱	نیاز به تبلیغات کیفی در شورا	۱۶		
۱/۰۱	۲/۳۹	۴	۱	کمبود حق‌الزحمه داوران	۱۷		
۱/۱۹	۲/۴۳	۵	۱	نداشتن ارزش علمی و دانشگاهی گواهی اعطایی به داوران	۱۸		
۰/۸۹	۱/۸۰	۵	۱	کند بودن روند چاپ مقالات در مجله شورا	۱۹		
۱/۰۳	۲/۴۰	۴	۱	نبود تضمین چاپ مقالات داوران در مجله شورا	۲۰		
۰/۹۱	۲/۷۳	۵	۱	وجود اشکال علمی در فرم‌های داوری	۲۱		
۰/۸۹	۲/۸۱	۵	۱	کمبود و نقص در پرسش‌های فرم داوری	۲۲		
۰/۷۹	۳	۴	۱	تفاوت معنادار بین امتیازهای برآمده از فرم داوری با امتیازاتی که در مقاله نقد به یک کتاب داده می‌شود	۲۳	آسیب‌های مربوط به فرایند نقد (در شورای بررسی متون)	
۱/۰۲	۳/۶۷	۴	۱	منحصر شدن گروه‌ها به ارزیابی کتب درسی دانشگاه‌ها	۲۴		
۰/۸۳	۲/۱۶	۵	۱	فقدان فرهنگ نقد کتاب در جامعه علمی	۲۵		

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که مهم‌ترین آسیب‌های نقد متون علوم انسانی از نظر داوران به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: تمایل گروه به ثبات اعضا، ارتباط ضعیف دبیران با داوران، پوشش ندادن کامل دانشگاه‌های تهران برای عضویت در گروه‌های شورا، گله‌مندی داوران از نحوه پی‌گیری بعضی دبیران، منحصرشدن داورهای گروه‌ها به کتب دانشگاهی، ضعف ارتباط گروه‌ها با حوزه‌های علمیه، شناسایی نکردن استادان توانا در سطح کشور، پوشش ضعیف گرایش‌های تخصصی اعضای گروه‌ها، اخذ دیرهنگام داورهای توسط دبیران، ناآشنایی داوران با نحوه پرکردن فرم داور، تناقض بین امتیازات کسب‌شده از طریق فرم داور و کتاب و فرم تهیه مقاله استخراجی، ضرورت پی‌گیری نتایج داورهای توسط اعضای گروه‌ها (برای کمک به دبیران)، ضعف در روابط گروه‌ها با دانشگاه‌ها، و ضعف فرم داور از لحاظ علمی. دیگر موارد که میانگین آن‌ها کم‌تر از ۲/۵ بوده است آسیب تلقی نشده‌اند.

۴. نتیجه‌گیری

این پژوهش به‌طور کلی نشان می‌دهد مهم‌ترین آسیب‌های نقد از نظر داورانی که در سال ۱۳۹۰ با شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی، به‌منزله مهم‌ترین مرکز نقد علمی کتب علوم انسانی در کشور، همکاری داشته‌اند، مربوط به مسائل ساختاری گروه‌هاست؛ آسیب‌هایی از قبیل ناکافی بودن جامعیت و پوشش گروه‌ها، شناسایی نکردن کامل استادان توانمند در سطح کشور، تمایل گروه‌ها به ثبات اعضا، و مشکل ارتباط در حلقه داوران گروه‌ها. هم‌چنین، نتایج تحقیق نشان داده است موارد مربوط به مسائل ساختار اداری شورا از قبیل پرداخت هزینه‌های جانبی، تبلیغات کیفی در مورد فعالیت‌های شورا، و کم‌بودن حق‌الزحمه‌ها از نظر داوران آسیب جدی محسوب نشده است.

۵. پیش‌نهادهای کاربردی

بر این اساس، پیش‌نهادهایی اصلاحی در شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی ارائه می‌شود:

۱. کتب مورد نقد به کتب دانشگاهی محدود نشود.
۲. گروه‌ها به‌لحاظ گرایش‌های جامع تخصصی خود کامل شوند.
۳. فرم نقد و داور حسب نظر داوران و رعایت اسلوب علمی نقد اصلاح شود.
۴. دبیران گروه‌ها ارتباط قوی‌تری با داوران ناقد برقرار کنند.

۵. سلسله‌کارگاه‌های توجیهی برای داوران در مورد نحوه پرکردن فرم‌های داوری برگزار شود.
۶. گروه‌های تخصصی شورا با دانشگاه‌های مختلف ارتباط قوی‌تری برقرار کنند.
۷. ورود افراد جدید و توانمند به گروه‌ها و حلقه داوران تسهیل شود.
۸. دانشگاه‌های حوزه علوم انسانی شهر تهران در حلقه داوران به‌طور کامل پوشش داده شوند.
۹. گروه‌های تخصصی شورا ارتباط قوی‌تری با حوزه‌های علمی برقرار کنند.

۶. پیش‌نهادهای راهبردی

علاوه بر این، براساس تحقیق حاضر و نتایج آن، راه‌بردها و راه‌کارهایی برای ترویج و توسعه نقد در حوزه علوم انسانی کشور پیش‌نهاد می‌شود. تفاوت این موارد با پیش‌نهادهای پیشین آن است که تمرکز در پیش‌نهادهای کاربردی برآمده از مقاله بر رسالت‌ها و وظایف «شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی» و مسائل خاص آن بود، اما راه‌بردهای ذیل بر محور «آسیب‌شناسی نقد متون در حوزه علوم انسانی» تنظیم شده‌اند که یکی از اهداف این نوشتار بوده است. طبیعی است، این راه‌کارها برآمده از مفاد تحقیق حاضر و مستخرج از آسیب‌شناسی یادشده است:

۱. ضرورت تنظیم سند جامع نقد در حوزه علوم انسانی، به‌ویژه تدوین شاخصه‌های نقد و ارزیابی متون علوم انسانی با توجه به مبانی بومی و رویکردهای اسلامی (بنگرید به حسینی ۱۳۹۳ ب). بدین منظور، تعیین چهارچوب‌های مشخص نقد و مناظرات علمی و اجرای آن در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها بدون تبلیغ‌های سیاسی می‌تواند کمک‌کننده باشد.
۲. ضرورت راه‌اندازی و استفاده بهینه از شبکه جامع شناسایی استادان حوزه علوم انسانی در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها با توجه به رشته و گرایش‌های تخصصی و مدیریت نظام‌مند آن.
۳. ضرورت ایجاد هماهنگی، تبادل، و تنظیم وظایف متفاوت بین شوراهای مرتبط در حوزه علوم انسانی کشور، مانند شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای اسلامی شدن دانشگاه‌ها، و شورای تحول علوم انسانی.
۴. ضرورت تنظیم و توافق درباره یک مدل فراگیر و جامع برای نقد علمی و داوری شکلی و محتوایی متون حوزه علوم انسانی (مثلاً الگو و فرم‌های نقد و داوری موجود در شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی می‌تواند مورد توجه قرار گیرد).

۵. ضرورت مرتبط کردن استادان حوزه علوم انسانی با فرایند نقد متون و کتب درسی دانشگاهی.
۶. ضرورت ترویج نقد علمی و پرهیز از نقدهای عمومی و عامیانه^۵ در محیط جامعه علمی حوزوی و دانشگاهی.
۷. ضرورت هدایت و جهت‌دهی گروه‌های تخصصی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی در کشور، به‌منزله اولین و سابقه‌دارترین شورای تخصصی نقد و داوری متون علوم انسانی در کشور به‌سمت دستیابی به یک «مرجعیت علمی نقد» در رشته‌های تخصصی خود (در سطح کشور و سپس در دامنه‌های جهانی).^۶
۸. ضرورت استفاده از ابزارهای لازم در آیین‌نامه‌های اجرایی وزارت علوم برای تشویق اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها به نقد علمی کتب و مقالات حوزه علوم انسانی.
۹. ضرورت برگزاری سلسله کارگاه‌های پژوهشی و نیز کارگاه‌های آموزشی روش نقد کتاب در حوزه علوم انسانی.^۷
۱۰. ضرورت پژوهش در باب مؤلفه‌های مفهومی نقد و اهمیت مطالعات نظری درخصوص ساختار نقد در حوزه علوم انسانی.
۱۱. ضرورت راه‌اندازی پژوهشکده‌های نقد متون در مجامع دانشگاهی و تأسیس انجمن‌های علمی نقد در حوزه علوم انسانی.
۱۲. ضرورت راه‌اندازی مجلات تخصصی علمی - پژوهشی و علمی - ترویجی در حوزه نقد پژوهشی در سطح دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی کشور.
۱۳. تأسیس رشته‌های جدید تحصیلات تکمیلی در زمینه نقد پژوهشی در حوزه علوم انسانی.
۱۴. ضرورت فرهنگ‌سازی و نهادینه کردن نقد متون علمی در مجامع علمی و دانشگاهی.

پی‌نوشت‌ها

۱. پیرامون «نقد علمی» و مرزها و تفاوت‌های آن با نقد عامیانه، بنگرید به حسینی ۱۳۹۳ الف: ۲-۳.

ردیف	موضوع	عالی (۴)	خوب (۳)	متوسط (۲)	ضعیف (۱)	ضرائب
۱	جامعیت صوری اثر (از فهرست مطالب تا نمایه)					(۳)
۲	کیفیت چاپی و فنی اثر (حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، طرح جلد، و ...)					(۲)
۳	رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش تخصصی اثر					(۱)
۴	میزان روان و رسابودن					
	جمع امتیازات					

۲. در این خصوص، مراجعه کنید به فرم‌های نقد و بررسی متون و کتب علوم انسانی (کتب ملی) در شورای بررسی متون (حسینی: ۱۳۹۰ب). در این فرم‌ها از داوران و ناقدان خواسته می‌شود در دو بخش: ۱. بررسی ابعاد شکلی اثر، و ۲. بررسی ابعاد محتوایی یک اثر علمی را نقد و تحلیل کنند؛ در ذیل ابعاد شکلی چهار پرسش و در ذیل ابعاد محتوایی نوزده پرسش وجود دارد و پس از طرح تفصیلی سؤالات و پاسخ‌های تشریحی داوران، نهایتاً در ضمن جدول زیر که در صفحه ۹ فرم درج شده است، امتیازات و ضرائب آن‌ها جمع‌بندی می‌شود:

ردیف	موضوع	عالی (۴)	خوب (۳)	متوسط (۲)	ضعیف (۱)	ضرائب
۱	نظم منطقی و انسجام مطالب در کل اثر (بین فصول کلی و اصلی کتاب)					(۴)
۲	نظم منطقی و انسجام مطالب در درون هر فصل					
۳	اعتبار منابع از جهت علمی					
۴	کفایت منابع اثر با توجه به منابع موجود و جدید					
۵	میزان دقت در استنادات و ارجاعات (توجه به اصول منبع‌دهی علمی)					
۶	رعایت امانت در ذکر مآخذ					
۷	وجود نقد و بررسی و تحلیل‌های علمی در اثر					
۸	رعایت بی‌طرفی علمی					
۹	وجود نمونه‌هایی از نوآوری در اثر					
۱۰	روزآمدی اطلاعات و داده‌ها					
۱۱	میزان سازواری محتوای اثر با مبانی و پیش‌فرض‌های اثر					
۱۲	میزان سازواری محتوای اثر با مبانی و پیش‌فرض‌های اسلامی					
۱۳	میزان انطباق محتوای اثر با عنوان و فهرست آن					
۱۴	تناسب و جامعیت موضوعی و محتوایی اثر با اهداف درس					(۳)
۱۵	میزان مطابقت اثر با سرفصل‌های مصوب وزارت علوم					
۱۶	چگونگی بهره‌گیری از ابزارهای لازم علمی برای تفهیم موضوع					
۱۷	دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی و معادل‌سازی‌ها					
۱۸	رویکرد اثر به فرهنگ و ارزش‌ها و پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه اسلامی					(۲)
۱۹	کاربرد اثر در برنامه آموزشی					
	جمع امتیازات					

۳. بنگرید به حسینی ۱۳۹۳ الف: ۲-۳.

۴. در این خصوص، بنگرید به همان: ۸.

۵. نمونه این کارگاه‌ها را در سال‌های گذشته نویسنده این مقاله در بعضی دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های پژوهشی برگزار کرده است (بنگرید به سایت شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی؛ www.shmoton.ir).

کتاب‌نامه

- اسلامی، سیدحسین (۱۳۸۳)، *اخلاق نقد*، قم: معارف.
- بلخاری، حسن (۱۳۸۶)، «اصول و مبانی نقد و پژوهش هنری؛ معنا و مفهوم نقد در آثار قدما (اسلامی - ایرانی)»، *پژوهش‌نامه فرهنگستان هنر*، ش ۵.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۸۸)، «نسبت آزاداندیشی و نقداندیشی»، *نشریه علمی - تخصصی کرسی اندیشه*، دوره ۱۷، ش ۲.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۸۹ الف)، «نقد و پژوهش‌گری»، *نشریه علمی - تخصصی کرسی اندیشه*، ش ۹.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۸۹ ب)، «نقد نقد»، *نشریه علمی - تخصصی کرسی اندیشه*، ش ۹.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۹۰ الف)، *شیوه‌نامه نقد و تحلیل آثار و کتب در تراز جهانی*، به کوشش سیدحسین حسینی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۹۰ ب)، «فرم نقد و بررسی متون و کتب علوم انسانی (کتب ملی)»، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۹۰ ج)، «لوح فشرده کارگاه پژوهشی متد نقد کتاب در حوزه علوم انسانی»، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۹۲)، *نهضت تولید علم؛ کرسی‌های نظریه‌پردازی و آزاداندیشی*، تهران: آوای نور.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۹۳ الف)، *برنامه‌ها، اهداف و رویکردهای شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حسینی، سیدحسین (۱۳۹۳ ب)، *پیش‌گفتار نقدنامه‌های علمی گروه‌های تخصصی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی*، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فرامرز قراملکی، احد (۱۳۹۰)، *ارمغان نقد*، تهران: خانه کتاب.
- فرهنگ دوجلدی سخن (۱۳۸۲)، به سرپرستی حسن انوری، تهران: سخن.
- واربرتون، نایجل (۱۳۸۸)، *اندیشیدن؛ فرهنگ کوچک سنجش‌گرانه‌اندیشی*، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.